

**UNIVERSITAT
JAUME I**

TREBALL FINAL DE GRAU EN MESTRE/A D'EDUCACIÓ PRIMÀRIA

**On és la diversitat familiar a l'escola?
Una mirada intercultural**

Elena Vaquer Rubio

Tutora: Mª Auxiliadora Sales Ciges

Àrea: Didàctica i Organització Escolar

Curs acadèmic 2015-2016

ÍNDEX

RESUM	3
1. INTRODUCCIÓ	4
2. JUSTIFICACIÓ	5
3. MARC TEÒRIC: LA DIVERSITAT FAMILIAR A L'ESCOLA	6
4. MÈTODE	11
4.1. MOSTRA	12
4.2. INSTRUMENTS D'AVUACIÓ	13
4.3. ACCIÓ	14
4.4. ANÀLISIS DE DADES	16
5. RESULTATS	16
6. DISCUSSIÓ	19
7. CONCLUSIONS	20
8. BIBLIOGRAFIA	21
9. ANNEXOS	23

RESUM

Aquest treball és l'exposició d'una proposta d'actuació en una aula de Primària per tal d'intentar substituir els judicis estereotipats pels judicis basats en l'anàlisi racional i el coneixement de la realitat.

Després de descobrir en l'estudiantat de 3r del CEIP L'Albea de Vall d'Alba reaccions basades en prejudicis respecte de la diversitat sexual i familiar s'ha procedit a la visualització de models familiars emergents com ara la les famílies transnacionals, les monoparentals per elecció (masculines o femenines) o les homoparentals (per adopció o per tècniques de reproducció assistida) i d'altres no tan emergents com les reconstituïdes o les d'adopció per parelles heterosexuales.

A partir de materials diversos com ara àlbums, llibres o documentals els xiquets i xiquetes d'aquesta aula han tingut la possibilitat d'una banda de descobrir altres realitats familiars, en la majoria dels casos diferents de les pròpies, i de l'altra, els ha permès adonar-se'n que, independentment dels membres que conformen una família o els rols que desenvolupen en elles, el més important és que els fills i filles d'eixes persones adultes se senten estimats i valorats.

Els judicis derivats de les idees preconcebudes sobre la qualitat d'un model familiar respecte dels altres existents o sobre qualsevol altre aspecte social són difícils d'evitar però una adequada formació pot aconseguir-ho. Des de l'educació formal és possible i, a més necessari, abordar qüestions socials a partir dels continguts curriculars per a que esdevinguin habituals i es tracten amb normalitat.

Paraules clau: diversitat familiar, respecte, empatia, interculturalitat, model familiar, visibilitzar, inclusió.

1. INTRODUCCIÓ

Quan un xiquet s'estranya en veure dos hòmens agafats de la mà i passejant un infant o es mostra sorprès en descobrir que un company seu té una mare i mai no ha tingut pare, alguna cosa falla. El model de família pel matrimoni de dues persones de diferent sexe i les filles i fills biològics d'ambdós fa molt de temps que no és l'únic existent. De fet, el monopoli d'aquest model nuclear es veu cada vegada més amenaçat per l'auge de les noves formes de convivència.

Davant aquesta realitat social, l'escola no pot, ni deu, quedar-se al marge. Perquè la família és el primer context educatiu de l'infant però l'escola té el deure d'unir-se en aquesta tasca formadora i socialitzadora contribuint al desenvolupament integral de cada xiquet i xiqueta.

La tasca docent és fonamental a l'hora de reduir els prejudicis i d'evitar l'aparició d'estereotips en edats primerenques. Oferint informació i eines discursives a l'estudiantat, aquests podran construir el seu propi criteri respecte de la diversitat familiar que cada cop es manifesta més. El vertader repte docent és que eviten jutjar models familiars diferents dels propis quan no disposen de tota la informació. L'administració pública i de manera més concreta els col·legis i els docents hem de conscienciar-nos que som agents socialitzadors i educadors que realitzem una tasca fonamental a l'hora d'aconseguir la inclusió i el respecte envers cada estudiant, independentment del model familiar al qual pertany.

I per poder portar esta formació endavant d'una manera natural, els docents necessitem una adequada formació que també desterre les nostres concepcions estereotipades i que a l'hora ens permeti escollir les estratègies docents més adients i variades per arribar a totes i tots. L'educació en valors ha de deixar de ser la temàtica de la setmana cultural o un afegit al currículum. Hem d'aconseguir integrar-la en el nostre dia a dia ja que és l'única manera d'oferir una vertadera formació integral.

Sols quan algú descobreix les realitats que l'envolten mostra major sensibilitat envers el pròxim i és capaç d'entendre situacions diferents de la pròpia i empatitzar amb elles. Visibilitzar la diversitat existent és el primer pas; per això haurem de buscar tots els recursos materials i personals que els facen descobrir als nostres estudiants que eixes realitats no són tan puntuals ni tan llunyanes com es podria pensar. Normalitzar les diverses opcions familiars és el repte.

Són nombrosos treballs que ens alerten d'un fet constatat: la diversitat familiar és un dels aspectes socials incòmodes de tractar a l'aula i, per tant, en la majoria dels casos els docents eviten parlar-ne. Afortunadament, altres investigadors han dedicat temps i

esforços per fer-nos veure que és necessari abordar el tema amb la naturalitat de qualsevol altre i, fins i tot, proposen material didàctic variat.

En aquesta línia, i encara que sols s'haja treballat unes poques sessions, en una de les aules de Primària d'un únic centre, el present treball s'ha ideat per tal d'aconseguir despertar en l'alumnat actituds de respecte envers la diversitat familiar, mitjançant el coneixement de la pluralitat d'opcions, perquè és l'única via d'aconseguir una vertadera inclusió de tothom.

2. JUSTIFICACIÓ

La família és per a l'infant el primer espai educatiu; dels adults amb qui hem conviscut hem après des de menjar o caminar fins a expressar els nostres sentiments. I a eixe ensenyament guiat per l'estima s'uneix des de ben prompte la tasca imprescindible dels docents. Per aquest motiu, que família i escola vagen de la mà és imprescindible. En l'actualitat, com senyala Iribarren (2010), per a que un xiquet es desenvolupe en totes les facetes (afectiva, emocional, intel·lectual, social, acadèmica, etc.) el coneixement, la col·laboració i l'ajuda mútua entre escola i entorn familiar resulta imprescindible.

En aquest sentit cal remarcar que la família és la institució social que ha sofert major transformació en les darreres dècades, tant pel que fa a la manera de constituir-se, com pels components que la integren, pels rols que s'hi desenvolupen i per la dinàmica de les relacions existents entre els membres. Conèixer i comprendre aquests canvis és necessari per a tota la societat en general i per a les institucions educatives en particular ja que, totes les famílies amb fills s'hauran de relacionar obligatòriament amb un centre educatiu que haurà d'evolucionar com ho ha fet la societat. De fet, López i Díez (2009, p.454) afirmen sobre l'escola que "per a que la relació fluïska de manera adequada, és fonamental que totes les famílies se senten identificades i respectades". No existeix cap altra manera de relacionar-se que asseure eixa perfecta coordinació entre aquests dos àmbits educatius. És necessari "que l'escola mostre a les famílies tal com són, sense idees prèvies ni estereotips" com assegura Vila en López i Díez (2009, p.454).

L'escola s'ha d'actualitzar com senyalen López, Díez, Morgado i González (2008) al respecte del tractament de la diversitat familiar ja des d'Infantil. S'han d'abandonar actuacions com obviar la diversitat familiar o mantenir prejudicis respecte de la primacia del model nuclear front els altres models i avançar. És responsabilitat dels col·legis fer les modificacions necessàries per incloure la diversitat familiar com ara revisar la documentació que els tutors legals han de signar i que en massa casos encara porten l'etiqueta de pare i mare, o la decoració de les aules que no sempre reflecteix escenes quotidianes de qualsevol model familiar i també els materials didàctics i els llistats de

llibres de lectura per triar opcions que estiguen més en concordança amb els nous models familiars. Des del punt de vista professional s'ha de fer un esforç continu per conèixer les realitats familiars de cadascun dels alumnes que són part del centre, revisar els propis prejudicis, formar-se de manera permanent en la pluralitat d'opcions i treballar conjuntament amb les famílies per tractar determinats continguts. Com recorden Koerner i Hulsebosch en López et al. (2008, p.114) “no es pot estar a favor de les xiquetes i xiquets i en contra dels pares”.

Els xiquets i xiquetes que pertanyen a famílies el model de les quals és diferent al nuclear no haurien de sentir mai comentaris per part dels mestres referits a la naturalitat o la no-normalitat de les estructures emergents, fonamentalment perquè la família, com ens fa veure Pichardo (2011) al monogràfic sobre diversitat familiar, homoparentalitat i educació és un constructe social per tant, res té a veure amb la naturalesa. Per això aquest treball proposa, front a l'heteronormativitat present, una nova mirada a la diversitat: la mirada intercultural, que fa normal allò divers i considera que cada identitat cultural està formada per moltes i variades influències.

Tenint en compte aquestes aportacions, els docents hem de ser conscients que el panorama familiar és molt més variat i complex del que era als inicis del present segle, fins al punt que López et al. (2008) afirmen que “hem passat de la família model als models de família”. Incloure la diversitat familiar a l'escola és imprescindible ja que és part de l'atenció a la diversitat, però no és suficient. Es tracta, a més, del seu reconeixement com a diversitat cultural reconeguda, valorada i tractada a l'escola des de la igualtat de drets (Sales i García, 1997). Els materials que proposen López et al. (2008) i López i Díez (2009) per introduir la diversitat familiar de manera intercultural a l'aula ens possibilitaran la seua visibilització i tractament des del respecte i el reconeixement però sobretot amb la normalitat que es mereix en una societat moderna del segle XXI.

3. MARC TEÒRIC: LA DIVERSITAT FAMILIAR A L'ESCOLA

Després del que acabem d'argumentar al respecte de la diversitat familiar podem concloure que la definició que el Diccionari Normatiu Valencià de l'Acadèmia Valenciana de la Llengua fa de família, “conjunt de persones unides per relacions de parentiu que viuen juntes”, com ocorre amb altres definicions acadèmiques, resulta escassa perquè no reflecteix, entre d'altres, realitats com ara les estades de llarga durada d'algun membre en un altre país (per exemple per motius laborals) o la inexistència de llaços de parentiu que s'estableixen entre un adult i els fills de la seua nova parella quan conviuen en una mateixa llar.

Sembla més adequada a les noves realitats familiars la que fan Palacios i Rodrigo en Iribarren (2010, p.3):

Unió de persones que comparteixen un projecte vital d'existència en comú, que es vol perdurable, en el qual es generen forts sentiments de pertinença a l'esmentat grup, existeix un compromís personal entre els seus membres i s'estableixen intenses relacions d'intimitat, reciprocitat i dependència.

Parlar de projecte vital en comú, pretensió de durabilitat, lligams basats en l'afecte i la pertinença, compromís entre els membres i intimitat reflecteix millor el concepte de família actual i possibilita parlar de models familiars per referir-nos als membres que conformen una unitat familiar i la manera en què s'estructuren i relacionen. Cadascun dels models familiars que podem distingir és una de les maneres que tenen les persones que l'integren de mostrar l'afecte, la cura, la convivència i la criança en aquesta societat del s. XXI. Com que la diversitat és una característica inherent a l'ésser humà no podem defensar una visió monolítica de la família que, en cap dels casos es correspon a la realitat social; la diversitat familiar és el concepte que reuniria la varietat de models de família existents arreu del món.

La documentació consultada respecte de la diversitat familiar fa una esclaridora classificació dels models existents en l'actualitat així com de les característiques dels mateixos (Abad et al. 2013).

- **Famílies monoparentals:** les constituïdes per una sola figura parental i els fills i filles d'ella. Inclou les ocasionades per la interrupció d'un projecte familiar com ara la mort d'un parental, la separació, el divorci o l'abandonament de la llar i les conformades per elecció: un home o una dona que decideixen formar una família recurrent a l'adopció, els ventres de lloguer o les tècniques de reproducció humana assistida (TRHA). Si les primeres existeixen des de fa molt de temps sota la denominació estigmatitzant de famílies desestructurades o famílies trencades, les segones han sorgit gràcies als avanços científics i l'aprovació de la Llei 3/2005 que modifica les anteriors lleis de codi de família, unions estables de parella i codi de successions en matèria d'adopció i tutela.
- **Famílies per adopció:** Aquest model familiar present en la nostra societat des de fa temps, hui dia presenta models molt diversos. Si fa anys sols existia perquè una parella no podia tenir fills hui es dona també al si de famílies monoparentals i homoparentals. Tal vegada per ser un model menys recent, per la visibilització social que d'ell se'n fa, per les facilitats actuals d'adopció internacional o per la desvinculació de la infertilitat, és dels millor acceptats pel col·lectiu educatiu.

- **Famílies per TRHA:** És l'opció propiciada per la biotecnologia de formar família. El tractament de gàmetes i la fecundació *in vitro* que als anys 70 van ser la solució a la infertilitat de parelles bisexuals hui en dia possibiliten la paternitat i maternitat del col·lectiu LGTB (lesbianes, gais, transsexuals i bisexuals) i dels hòmens i dones que decideixen formar una família sols.
- **Famílies reconstituïdes:** són les formades per parelles en les que hi ha algun fill no comú a ambdós. Possibiliten pluralitat de figures com ara el pare o mare biològics convivents o el pare o mare no biològic convivent. També són aquestes estructures les que ens fan diferenciar entre el parentesc o estat jurídic derivat dels llaços biològics i la parentalitat o exercici de les tasques relacionades amb la criança, la cura i l'educació dels menors. Aquesta segona ampliació de vincle social, malauradament, encara no està reconeguda legalment.
- **Famílies transnacionals:** formades per parelles procedents de diferents països i fills i filles d'eixe nucli familiar. El seu augment ha sigut considerable en països d'acollida d'immigrants com ara Espanya. La seua particularitat és la combinació de cultures i la responsabilitat de l'escola comprendre cada realitat familiar.
- **Famílies extenses:** es tracta d'un model la característica més destacable del qual és la convivència, sota el mateix sostre, de més de dues generacions emparentades per consanguinitat.

Especificat cada model familiar i confirmada la presència de diversitat, es fa necessari acompanyar-la de dades ja que, com indiquen Leonhard i Mateo (2010, p.114), “qualsevol investigació o treball que parle de la família i les seues estructures no pot obviar les dades que aporten les estadístiques de població”. Si fem una ullada al *Boletín Informativo del INE* publicat en juliol de 2014 que descriu les formes de convivència per al 20é Aniversari de l'Any Internacional de la Família se n'adonarem de tota la diversitat familiar existent. Les dades mostren que el nombre de llars augmenta any rere any però que cada vegada estan integrats per un menor nombre de membres.

FIGURA 1. **Tipus de llar 2013.** (Font INE 7-2014)

Respecte de les llars formades per un nucli familiar (parella o persona sola convivint o no amb fills) trobem que el 53,0% són parelles amb fills, el 32,8% parelles sense fills, el 11'8% mare amb fills i el 2,5% restant pare amb fills. D'eixe 53% amb fills, les parelles casades són el 86,3% del total i la resta (13,7%) són parelles de fet. A més, les parelles heterosexuals són un 99,3% front al 0'7% homosexual. De les homosexuals el 56% estan formades per hòmens i el 44% per dones. Analitzant les parelles segons la nacionalitat trobem que la gran majoria (86,1%) estan formades per dos membres espanyols, el 8,2% per dos membres estrangers, el 3,6% per espanyol amb parella estrangera i el 2'2% restant per espanyola amb parella estrangera.

Pel que fa a les llars monoparentals, les xifres diuen que en 2013 hi havia 1,7 milions de llars de les quals, el 82,7% estava format per una mare i els seus fills i la resta per un pare que en el 72,3% dels casos sols conviu amb un fill. Del percentatge de famílies monoparentals femenines el 43,7% són mares vídues, el 35,7% separades o divorciades, el 12,6% fadrines i el 8% casades amb la parella vivint en altre lloc.

Afegint a aquesta informació la que ens ofereix la nota de premsa de l'INE de 6 d'abril de 2016 que compara de les dades obtingudes per la *Encuesta Continua de Hogares (ECH)* de 2014 i 2015 destaquen, com indiquen les següents taules, l'augment de llars monoparentals i les formades per més d'un nucli familiar:

TAULA 1. Comparativa del tipus de llar entre 2014 i 2015. (Font INE 6-4-2016)

Tipos de hogar más frecuentes. Año 2015						
	ECH-2015	%	ECH-2014	%	Variación absoluta	Variación relativa
Total	18.346.200	100,0%	18.303.100	100,0%	43.100	0,2%
Hogar unipersonal	4.584.200	25,0%	4.535.100	24,8%	49.100	1,1%
Pareja sin hijos que convivan en el hogar	3.874.800	21,1%	3.978.600	21,7%	-103.800	-2,6%
Pareja con hijos que convivan en el hogar	6.253.100	34,1%	6.333.800	34,6%	-80.700	-1,3%
- Con 1 hijo	2.905.600	15,8%	2.946.300	16,1%	-40.700	-1,4%
- Con 2 hijos	2.778.600	15,1%	2.792.600	15,3%	-14.000	-0,5%
- Con 3 o más hijos	569.000	3,1%	594.900	3,3%	-25.900	-4,4%
Hogar monoparental (un adulto con hijos)	1.897.500	10,3%	1.754.700	9,6%	142.800	8,1%
Hogar de un núcleo familiar con otras personas	786.100	4,3%	786.500	4,3%	-400	-0,1%
Hogar con más de un núcleo familiar	380.000	2,1%	369.400	2,0%	10.600	2,9%
Personas que no forman ningún núcleo familiar	570.500	3,1%	545.100	3,0%	25.400	4,7%

TAULA 2. Comparativa del tipus de parelles formadores de llar entre 2014 i 2015. (Font INE 6-4-2016)

Parejas						
	Año 2015	%	Año 2014	%	Variación absoluta	Variación relativa
Total parejas	11.214.900		11.402.000		-187.100	-1,6%
De distinto sexo	11.121.500	99,2%	11.310.100	99,2%	-188.600	-1,7%
Del mismo sexo	93.400	0,8%	91.900	0,8%	1.500	1,6%
Parejas de derecho	9.586.200	85,5%	9.799.100	85,9%	-212.900	-2,2%
Parejas de hecho	1.628.700	14,5%	1.602.900	14,1%	25.800	1,6%

Finalment, en referència a les llars monoparentals, cal destacar que el percentatge de de les masculines ha augmentat respecte de 2013 (aleshores eren el 17,3% i en 2015 en són un 18,7%) i que, de les femenines, el percentatge de vídues i separades segueix ocupant la majoria (38,5% i 36,4% respectivament) i ha augmentat en mig punt (de 12,6% en 2013 a 13,1% en 2015) el tant per cent de fadrines.

Numèricament evidenciada la presència de diversitat familiar al nostre país es fa necessari analitzar com s'ha tractat des de les institucions educatives. Al respecte, els estudis de Morgado, Jiménez-Lagares i González (2009) sobre les opinions del professorat de Primària envers la diversitat familiar mostren la mirada prejudiciosa amb què alguns sectors del professorat (majoritàriament els de major edat) tracten a les famílies d'estructura diferent a la nuclear i també com famílies com les adoptives són millor valorades que d'altres com les homoparentals o les monoparentals masculines per elecció o les monoparentals femenines per divorci o separació. Aquest estudi també fa una crida al professorat per a que se n'adone que les idees prèvies i les expectatives que es tenen dels alumnes condicionen en la majoria dels casos el seu desenvolupament intel·lectual i afectiu.

Com asseguren Oltra i Pardo (2015), l'estudiantat crea el seu imaginari social del que llig, de les vivències i de l'educació que rep dels diversos àmbits formatius (escola i família fonamentalment). El cas és que en analitzar els models familiars que apareixen en la literatura recomanada als col·legis públics i privats de la nostra comunitat sols han detectat la presència d'un únic model familiar, el nuclear impregnat dels rols de masculinitat i feminitat, i eixe és el que estan aprenent. Per això, els docents hem de recórrer als materials didàctics que recomanen López et al. (2008), López i Díez (2009) i Iribarren (2010) no sols per oferir als nostres alumnes els que més s'adapten a les seues característiques o entorns sinó també per formar-nos de manera adequada i poder informar de manera respectuosa de la pluralitat d'opcions. Tofiño (2006, p.86) planteja qüestions que ens poden ajudar en la tria de llibres com: "Apareixen diferents maneres d'estimar?", "Són tractades de manera positiva?", "Apareixen diferents models de masculinitat i feminitat?" A través d'elles descobrirem llibres que parlen de diversitat de manera jerarquizada (ficant al cim de la piràmide el model més habitual), altres que invisibilitzen la diversitat existent en el present segle, altres creats *ex professo* per mostrar realitats que des d'alguns sectors volen ser amagades i també llibres neutres que no porten la diversitat sexual com a tema principal però que l'ofereixen sense amagar-la ni jutjar-la. Decantant-nos per aquests darrers evitarem, com diu Smietana (2010), senyalar a les famílies LGTB o a d'altres amb un model diferent del més freqüent ja que en ells seran considerades com a part de la normalitat.

Cal recordar que l'escola ha de ser "espill i finestra" de cadascuna de les realitats familiars existents en el seu si (Koerner i Hulsebosch en González 2009, p.387). Espill perquè cada xiquet/a s'ha de poder veure reflectit en les expressions de l'escola i finestra com a espai des d'on observar i conèixer altres realitats diferents de la pròpia.

I aquesta tasca l'ha de portar endavant el mestre que com diu Iribarren (2010, p.10) "ha de ser un agent actiu en el desenvolupament de cada xiquet i en la transmissió dels canvis socials que l'afecten, com viure en un tipus de família o altre, o conviure amb elles al voltant". Quan el docent decideix que la seua biblioteca d'aula incorpore llibres que mostren tota la diversitat familiar existent, quan decideix celebrar el dia de la família en compte del dia del pare i el dia de la mare, quan utilitza metodologies i material didàctic que fan possible abordar el tema de manera lúdica i diversa, quan fomenta la sensibilització, la reflexió i el debat sobre aquesta realitat social o quan permet la participació de les famílies dels seus alumnes per a que tots coneguen de primera mà la pluralitat de models familiars està defenent el model educatiu intercultural perquè està incorporant positivament la diversitat familiar en la seua pràctica diària.

Aquesta manera d'entendre l'educació implica una redefinició de la labor del docent com a peça clau en el desenvolupament de les xiquetes i xiquets, partint de la situació familiar de cadascun, potenciant la relació i col·laboració entre família i escola, afavorint la socialització entre iguals i acompanyant a l'alumnat en la seua pròpia evolució.

El mestre ha de fer visible la diversitat familiar existent i parlar-ne d'ella sense embuts ja que és l'única manera de normalitzar-la i de propiciar l'aprenentatge de valors com el respecte envers la diversitat en qualsevol de les seues formes, l'empatia amb el pròxim, la sensibilització com a influència per a percebre el valor de les coses alienes, el reconeixement de cada individu com una entitat única o la inclusió de totes les persones independentment de la seua procedència, manera de pensar, ser o sentir.

4. MÈTODE

Havent argumentat la importància de l'escola i del professorat a l'hora de treballar la diversitat familiar de manera intercultural i inclusiva, és el moment de centrar-nos en la metodologia, que són les vies o estratègies que s'empraran per aconseguir els objectius plantejats a l'inici. La metodologia que seguirem serà la d'Investigació-Acció que consisteix en, un cop identificat i diagnosticat un problema social, elaborar el pla d'acció més convenient tenint en compte la realitat de la qual partim, executar l'esmentat pla i avaluar els resultats. Al llarg de tot el procés, la reflexió és imprescindible ja que, amb la informació que obtenim amb ella, podem reajustar el pla i encetar nous bucles d'acció.

Latorre (2003) diferencia tres modalitats d'Investigació-Acció en funció de l'objectiu, el rol del docent i la relació entre els membres del grup: tècnica, pràctica i crítica-emancipatòria. En aquesta ocasió la modalitat executada serà la pràctica que el seu referent, Elliot (1993), presenta com l'estudi de determinades situacions socials amb la finalitat de millorar la qualitat de l'acció al seu si. En aquesta modalitat, el docent té un rol actiu ja que és qui selecciona el problema d'actuació i guia l'acció. L'objectiu és la transformació dels participants, propiciant canvis en les concepcions i accions socials mitjançant el diàleg. Això fa que la relació entre el docent i el grup siga de tipus cooperatiu.

4.1. MOSTRA

En treball d'investigació es portarà a terme al CEIP l'Albea de Vall d'Alba. El motiu d'haver triat aquesta mostra ha sigut perquè realitzant les dues estades de pràctiques del Grau de Magisteri de Primària he detectat comportaments estereotipats respecte de la sexualitat i la diversitat familiar. Tanmateix, crec que es podria portar a terme a qualsevol localitat on el model nuclear s'imposa i es detecten prejudicis que consideren la resta de models familiars inferiors al tradicional.

Vall d'Alba és una localitat de la província de Castelló situada a la comarca de la Plana Alta. La seua població és d'uns 3000 habitants, distribuïts a la vila i als masos i pedanies dels voltants. La localitat té a prop fàbriques del taulellet que van ser la causa de la vinguda d'immigrants als inicis d'aquest segle. Actualment quasi la quarta part de la localitat és d'origen estranger. Les ocupacions majoritàries són eixes indústries i el camp, de fet, la gran majoria no pot accedir a llocs de treball millors perquè no té estudis superiors. La darrera estimació realitzada per l'escola mostra que el 47% dels pares o tutors no té certificat d'estudis bàsics, el 42% té el graduat escolar o d'FP, el 7% té el títol de batxillerat i sols el 4% restant estudis universitaris. Per tant, podríem qualificar el nivell sociocultural de mitjà, i caldria afegir que, independentment de la formació i dels recursos econòmics, les famílies estan força implicades en l'educació dels seus fills. Són famílies amb una mitjana de dos fills i són moltes les mares que, per la manca de treball, atenen els seus fills per les vesprades ajudant-los amb els deures.

Encara que el gran percentatge de famílies dels xiquets que acudeixen al centre són de tipus nuclear, el col·legi té constància de l'existència d'alumnes procedents de famílies monoparentals femenines i masculines (normalment per causes de divorci o mort d'un progenitor, no per decisió pròpia de ser mare fadrina o pare fadrí), famílies reconstituïdes, famílies transnacionals, famílies per adopció i famílies de formació tardana. No se'n té de famílies homoparentals masculines ni femenines ni de famílies extenses.

El CEIP l'Albea, el present curs escolar, compta amb 241 alumnes repartits com segueix:

INFANTIL			PRIMÀRIA									
I3	I4		I5	1r		2n		3r	4t		5é	6é
A	A	B	A	A	B	A	B	A	A	B	A	A
21	17	17	23	18	18	19	18	20	18	16	20	16

El nostre treball es desenvoluparà a l'aula de 3r de Primària. És dels grups que no està desdoblats i sols compta amb 20 alumnes dels quals una meitat són xics i l'altra meitat xiques. D'ells podríem destacar una sèrie de característiques que els fan adequats per a la investigació plantejada com ara que comencen a tenir un major coneixement del món que els envolta, se n'adonen de la diversitat existent i saben qualificar-la. Pel que fa a la competència lingüística, es troben en una edat en la qual ja poden plasmar per escrit els seus coneixements de manera organitzada i coherent i són capaços de comprendre el vocabulari específic dels diferents materials presentats. Per tots aquests motius, l'etapa madurativa en què es troben és idònia ja que el seu imaginari social està en construcció.

4.2. INSTRUMENTS D'AVUACIÓ

Com que la metodologia Investigació-Acció parteix de la detecció d'una situació social a problematitzar, es fa necessari en primer lloc fer una anàlisi de la realitat per determinar què és la família per al grup i quins són els coneixements previs al respecte de la diversitat familiar.

El **qüestionari inicial** elaborat per a ser respost de manera individual es troba a l'[Annex 1](#) i conté, en primer lloc, preguntes referides al concepte família: què és per a ells, com és la pròpia, si en coneixen de diferents, quants tipus en coneixen i en què es diferencien... Després, prenent com a models de família la dels personatges més coneguts de les pel·lícules infantils se'ls demana que expliquen com són. A continuació es fan preguntes relacionades amb la varietat familiar segons el pas del temps. Finalment, sense entrar en terminologia específica, es pregunta si coneixen xiquets que tinguen dues mares, dos pares, un sol pare, només una mare, pares de països diferents o pares de cultures diferents.

Respecte de l'acció val a dir que haurà d'analitzar-se de manera detallada per la qual cosa farem servir com més instruments d'avaluació millor. Cal recordar que, per tractar-se d'una metodologia qualitativa, l'observació directa serà la principal font d'informació ja que ens permetrà detectar la participació, la interacció entre els membres del grup, els comentaris (tant els que es faran en veu alta com a cau d'orella), l'interès mostrat per les exposicions del docent-guia o dels companys o les conductes (respectuoses o no) envers la diversitat. Això sí, haurà de quedar clar amb antelació quins

comportaments, comentaris i accions i en quina quantitat seran susceptibles de ser registrats al llarg del desenvolupament de les sessions en què es presentaran els diferents models familiars. Per a la recollida de tota la informació que acabem d'exposar s'utilitzarà: una graella de participació, un quadern de camp i un anecdotari.

Amb la **graella de participació** ([Annex 2](#)) registrarem l'actuació dels alumnes en cada sessió amb ítems referits a com relaten el que han llegit o escoltat, quantes i quines intervencions fan o si les actituds mostrades estan basades en el respecte i la empatia. En cada sessió, a més, es farà ús de l'**anecdotari**, on anotarem detalladament si hi haguera algun comentari que ens cridara l'atenció per mostrar un posicionament o valoració positiva o negativa d'algun dels models i qui l'ha fet. El **quadern de camp** servirà per a que el docent faci, a la finalització de cada sessió, un breu resum del que ha ocorregut destacant l'interés mostrat pels alumnes. En ell, l'estudiantat també tindrà l'oportunitat d'afegir algun comentari si ho considera oportú.

Finalitzades les sessions expositives, els alumnes hauran d'emplenar un nou qüestionari individual que planteja situacions problemàtiques ([Annex 3](#)) on han d'imaginar-se com a membres dels diferents models familiars que s'han vist al llarg de les sessions visibilitzadores i intentar valorar avantatges i inconvenients de cadascun

4.3. ACCIÓ

Per portar endavant el pla d'acció s'han fet servir 7 sessions de 45 minuts cadascuna. En tots els casos van ser sessions del Club de lectura. Aquestes sessions tenen lloc dues vegades setmanals (dilluns i dijous a primera hora) i formen part del Projecte per Habilitats Lingüístiques que engloba les àrees de Castellà i Valencià i té la finalitat de millorar la competència lingüística de l'alumnat treballant les 4 habilitats lingüístiques: parlar, escoltar, llegir i escriure, processos cognitius d'alt nivell que posen en marxa mecanismes implicats en l'acte de pensar: motivacions, capacitats, coneixements, actituds. El Club de lectura és un grup de persones que es fiquen d'acord a llegir el mateix llibre i després es reuneixen per parlar-ne d'ell. Aquesta dinàmica contribueix a la millora de la comprensió lectora així com de l'expressió oral.

Els objectius que ens plantegem assolir amb el desenvolupament de les sessions són:

- Descobrir les idees prèvies del grup respecte de la família i la diversitat familiar.
- Treballar literatura per visibilitzar la diversitat familiar existent.
- Descobrir els models familiars representats per les imatges.
- Mostrar audiovisuals per sensibilitzar l'estudiantat.
- Millorar l'actitud positiva envers la diversitat familiar.
- Valorar la diversitat com a font de riquesa.

La descripció de les sessions així com la temporalització es mostren a la següent taula:

SESSIÓ	ACTIVITAT	DESENVOLUPAMENT
1a (25-4-16)	Enquesta inicial	Els alumnes respondran de manera individual i sense interaccions de cap tipus a l'Enquesta de l'Annex 1.
2a (5-5-16)	Famílies de conte.	Exposició de la diversitat de famílies existent a partir d'una presentació dels models familiars de conte que apareixien a l'enquesta inicial.
3a (9-5-16)	Parlem de diversitat familiar.	Ens fem una idea de la diversitat familiar existent gràcies al llibre <i>¡En familia!</i>
4a (12-5-16)	Treballem amb el llibre-joc <i>Familium.XXI</i> Fotoparaula.	Treball en gran grup per a localitzar amb aquest llibre-joc la diversitat familiar. Fotoparaula (Annex 4): explicació del model familiar representat en la imatge per part de l'estudiantat.
5a (16-5-16)	Descobrim els models familiars d'alguns llibres i àlbums.	Presentació del model familiar d'adopció monoparental i de parella heterosexual i de les famílies reconstituïdes. En xicotets grups de 5 es llegiran els llibres per a, posteriorment explicar-los a la resta del grup.
6a (19-5-16)	Audiovisual <i>Homo Baby Boom</i>	Visionat de l'audiovisual i expressió en gran grup dels sentiments que ens ha despertat.
7a (23-5-16)	Enquesta final: <i>Imagina i respon</i>	Els alumnes respondran a les situacions problemàtiques plantejades de l'Annex 3 de manera individual.

La descripció detallada de cada unitat així com del material que s'ha emprat a cadascuna es pot consultar a l'[Annex 5](#).

El criteri utilitzat a l'hora d'escollir els llibres, ha estat descobrir d'entre tots els que proposaven els articles els de major qualitat d'imatge i text, de fàcil lectura i accessibilitat i que més s'adaptaren a les característiques del nostre estudiantat. Respecte de l'audiovisual, és una de les propostes de Domínguez i Montalban (2014) per descobrir les estratègies discursives de normalització sobre l'homoparentalitat.

Pel que fa a la metodologia que ha guiat la posada en pràctica de l'acció val ha dir que les propostes emprades han sigudes variades tant pel que fa als agrupaments com per les activitats que s'havien de realitzar en cadascuna: lectura, expressió orals, expressió escrita, síntesi de continguts, imaginació de situacions,... Així hem afavorit la participació de totes i tots.

4.4. ANÀLISI DE DADES

Per tal d'analitzar les dades recollides s'han portat a terme diferents mètodes en funció de l'instrument:

- L'enquesta inicial: s'han buscat les respostes majoritàries i s'han destacat aquelles que variaven de la tònica general. També s'han buscat en les explicacions arguments valoratius que mostraren idees preconcebudes.
- Graella de participació: s'ha analitzat per ítem per al grup i també per ítem per a cada alumne al llarg de cinc sessions de visibilització de la diversitat familiar.
- Quadern de camp: ens ha servit per avaluar l'acció docent diària i fer els ajustos necessaris per tal d'arribar a la totalitat del grup.
- Anecdolari: d'ell s'han extret accions i opinions puntuals per part d'algun alumne mereixedores de ser comentades.
- Qüestionari final: Ha servit per comparar si l'estudiantat ha augmentat les respostes respectuoses envers la diversitat familiar des de l'inici.

5. RESULTATS.

Els resultats de l'**enquesta inicial** han reflectit que la concepció general que es té de la família i de la pròpia gira al voltant de criteris afectius com ara: "gent que s'estima", "els qui que em cuiden i viuen amb mi",... Pel que fa a les preguntes relacionades amb si coneixen famílies diferents a la pròpia, en què es diferencien o quants tipus de famílies creuen que hi ha, sols coneixen altres realitats 7 dels 20 alumnes i les diferències es deuen, únicament, al nombre de membres que la componen. Quan responen a preguntes relacionades amb els contes tradicionals, més de la meitat de la classe no coneix la situació familiar que envolta el o la protagonista. Respecte de les preguntes relacionades amb la varietat de models familiars al llarg de la història tres quartes parts dels enquestats no pensen que haja canviat. No hi ha cap estudiant que pense que als altres països diferents d'Espanya hi ha major o menor varietat de models familiars. Criden l'atenció les respostes a l'avant penúltima pregunta pel fet que ningú ha interpretat la família com a dues mares únicament o dos pares únicament. Finalment, en les 2 darreres preguntes que pregunten directament si coneixen fills de famílies amb progenitors de dos països diferents i fills de famílies de cultures diferents s'observa que, els qui responen afirmativament donen respostes diferents per a cultura i país.

Els resultats de la **2a sessió** es deriven fonamentalment del quadern de camp. L'observat i anotat ha estat que a mesura que s'han explicat els diferents models familiars, els alumnes han estat molt participatius donant exemples de la majoria d'ells.

De fet, a la nostra aula tenim realitats familiars diverses: un xiquet de família monoparental (per mort d'un progenitor), un altre que és membre d'una família reconstituïda i un xiquet que viu amb els avis materns per abandonament del pare i necessitat de la mare de treballar fora del país. Destaquem a l'anecdotal el fet que dos dels vint estudiants han definit la família de Rapunzel com a "normal". Aquest fet ha propiciat un xicotet debat entre dos alumnes: un defenent que normal era tot i l'altre contestant-li que amb normal s'havia volgut referir a freqüència. En parlar de d'adopció, en el cas de Mowgli, ha sorgit també la formació d'una família per inseminació artificial.

Dels resultats que mostra la graella de participació de la **3a sessió** destaca el comportament d'un grup reduït de quatre xiquets que en sentir les paraules homosexual, lesbiana o gai, s'han rigut i, en preguntar-los, han enrogit. També destaquen la intervenció d'una alumna, neboda d'una parella transnacional, que no ha dubtat d'explicar el cas dels seus familiars i la d'una altra, la mare de la qual té una amiga que és mare fadrina per elecció i ha adoptat la seua filla.

La **4a sessió** ha sigut més participativa ja que han sigut els alumnes, per parelles, els qui han buscat la correlació entre històries familiars i imatges. Un cop trobades i amb l'ajuda de l'índex posterior, se'ls ha donat nom. El fet de veure al llibre dues dones abraçant-se o dos hòmens passejant el seu fill no ha despertat cap mena de comentari. En la segona part de la sessió, l'activitat de *Fotoparaula*, ha mostrat que la gran majoria ja són capaços d'explicar cada model familiar representat. A l'anecdotal encara es recullen rialles per part de dos alumnes en l'explicació de les imatges que reflecteixen els models de família monoparental masculina i família homoparental masculina.

Com a resultats de la **5a sessió** destacariem la bona coordinació de cada grup reduït a l'hora d'explicar a la resta de companys el model familiar que representava el llibre que els havia tocat per sorteig. S'ha destacat, en referència a l'exposició de l'àlbum *Tres con Tango* l'escolta activa del grup. Quan una de les integrants del grup ha explicat la nota de l'autor tots han comprés que es tractava d'un fet verídic i la sorpresa ha aparegut en la forma més expressiva que cabria esperar. Un company ha dit en veu alta: "AIXÒ ÉS IMPOSSIBLE!" El mateix company ha escrit al quadern de camp que li ha costat creure's eixa història perquè semblava mentida. Pel que fa a la resta de llibres, val a dir que tan el model d'adopció monoparental com el d'adopció per part de parella heterosexual han sigut explicats sense cap mena de llenguatge valoratiu i en el cas de *Vivo en dos casas ¿y que?* un xiquet s'ha sentit reconegut i ha ofert a la resta de grup la seua experiència personal.

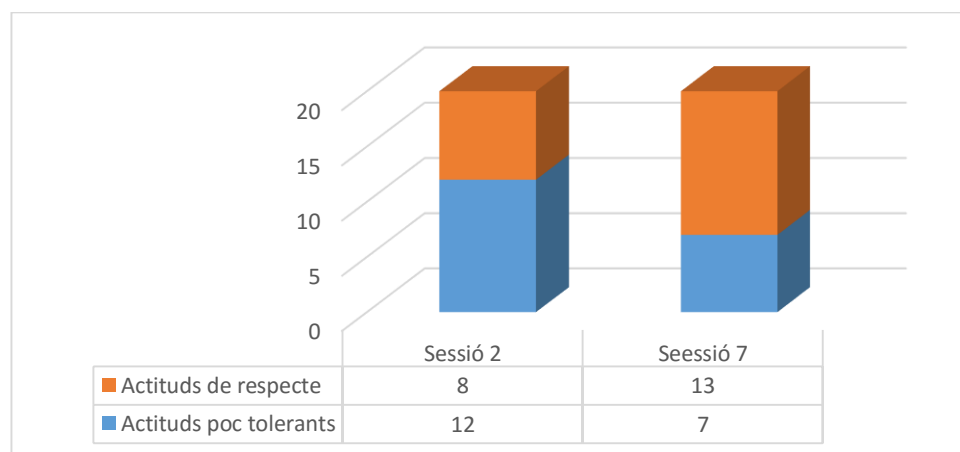
En la **6a sessió**, durant el visionat de l'audiovisual *Homo Baby Boom* que mostra famílies homoparentals per adopció i per TRHA de la nostra Comunitat i de Catalunya, s'han anotat a l'anecdolari mirades creuades entre 4 alumnes. Després del visionat, durant l'exposició de sentiments despertats per les històries escoltades, set alumnes encara qualifiquen de “no-normal” el model familiar homoparental masculí. El femení ha sigut valorat de manera més neutra.

Les respostes al **darrer qüestionari** mostren diferents valoracions en funció del model familiar. La totalitat del grup afirma que se sentiria de la mateixa manera si fóra adoptat/a (família heterosexual i monoparental o homoparental femenina) i alguns encara s'imaginen una vida amb més cura. Els models familiars esdevinguts de TRHA són definits pel grup com a “normals”, de la mateixa manera que les famílies reconstituïdes. El model familiar que més alabances ha tingut ha estat la família extensa; com diu la majoria “seria molt divertit viure amb cosins”. En l'altra cara de la moneda trobem els models homoparental i monoparental masculí que segueixen definint-se per quasi la meitat del grup com a “pitjors”. La pregunta menys contestada ha estat la darrera. En ella es demanava un avantatge i un inconvenient de cadascun dels models familiars. Catorze dels vint alumnes en la columna d'avantatge han explicat el model; la resta han escrit almenys un avantatge o un inconvenient de cadascuna.

Encara que el qüestionari utilitzat a la primera sessió i a la darrera no és el mateix s'observa en les respostes un augment del coneixement de la diversitat familiar ja que al darrer qüestionari tots saben explicar les respostes independentment que siguin més o menys respectuoses amb la diversitat.

A nivell de grup, les respostes favorables envers la diversitat familiar també han augmentat com mostra el següent gràfic:

GRÀFIC 1. Evolució de les actituds envers la diversitat familiar

Font: Graelles de participació

6. DISCUSSIÓ

Els resultats de l'acció portada a terme al llarg de 7 sessions mostren que l'estudiantat té un coneixement major de la diversitat familiar que els envolta. Mostra d'açò són les explicacions sobre els models familiars presentats en l'activitat de *Fotoparaula* (sessió 3) així com l'exposició del model familiar realitzada en grups reduïts a la cinquena sessió. Després d'executar les sessions, parlar de diversitat familiar per a aquest grup d'alumnes és el mateix que parlar de qualsevol altre contingut curricular. Per tant, l'objectiu de visibilitzar la diversitat familiar podríem dir que s'ha aconseguit.

Però una cosa és explicar o exposar una realitat i altra molt diferent acceptar-la com a normal i valorar-la positivament, des del respecte i de manera inclusiva i intercultural. Aquest procés requereix de més temps del que s'ha invertit. Per a normalitzar una realitat social s'ha d'integrar en el currículum habitual i, en aquest punt, el plantejament ha sigut erroni. L'opció de triar les sessions del club lector per portar endavant el projecte va estar fonamentada en l'ús del material proposat: la tutora de tercer havia d'avaluar l'expressió oral i la comprensió oral i escrita i el material emprat tant donava que foren llibres d'aventures com llibres de diversitat familiar. Introduint la diversitat familiar d'aquesta manera tan puntual no s'ha aconseguit la interiorització pretesa.

Les observacions registrades en els diferents instruments d'avaluació també evidencien que els materials emprats han sigut adequats ja que ens han permés mostrar tota la diversitat familiar de manera diversa. Si el protagonista de llibre *¡En familia!* parla de la diversitat familiar des de les observacions de l'entorn que pot fer un xiquet d'un 10 o 12 anys i de manera despreocupada, *Familium XXI* l'exposa a mode de joc que exigeix la participació del lector per descobrir tots els detalls que amaguen les imatges exquisides que presenta. La resta de llibres i àlbums són vivències i històries reals que en tots els casos han augmentat la sensibilitat de la majoria d'integrants del grup despertant l'empatia envers les realitats alienes. Pel que fa als qüestionaris, el primer no va ser del tot adequat per la suposició que coneixerien les famílies dels protagonistes de contes (d'ací la inclusió de la sessió 2). El darrer, encara que va ser adequat pel model de qüestions que plantejava, va resultar un poc complicat per a un grup de la classe, als quals, segurament els va costar imaginar-se en altres situacions.

Comentari a banda precisa l'audiovisual *Homo Baby Boom*. De totes les produccions que analitzava l'article de Domínguez i Montalbán (2014) em va semblar el més proper i directe i després d'escoltar els comentaris al respecte crec que l'elecció va ser encertada. No es va aconseguir amb ell una empatia total de la classe, però sentir parlar als fills de parelles homoparentals de les trobades que realitza aquest col·lectiu va permetre constatar al grup que no és una realitat tan minoritària i que els sentiments

d'aquest xiquets i xiquetes envers les seues famílies són molt semblants als que cadascú dels qui miràvem expressàriem de les nostres.

El primer pas, la visibilització, es va aconseguir; la normalització s'ha de buscar encentant un nou bucle d'Investigació-Acció.

7. CONCLUSIONS.

Que la diversitat familiar ha augment des de l'arribada de la democràcia al nostre país és un fet evident. Ara és més visible gràcies, entre d'altres, al Codi Civil de 1981 i sobretot el reconeixement legal del matrimoni homosexual de 2005. Aquests canvis socials han propiciat un augment de la diversitat familiar que hauria de començar a ser considerada com a riquesa i no com a dificultat. González (2009, p.85), explica la idea d'Scanzoni en els següents termes:

Així com la diversitat d'espècies és un indicador de la salut d'un ecosistema, la diversitat familiar hauria de ser contemplada como a evidència de la salut d'una societat, per com mostra el grau en què els seus membres poden exercir la llibertat d'elegir i desenvolupar el mode de vida en família que els fa més feliços.

Aquesta tasca de variar la concepció social que de la pluralitat de models familiars hi ha recau, sens dubte, en l'escola. Per això és tant important la formació del professorat en temes de diversitat, inclusió i interculturalitat. La bibliografia al respecte és extensa i descriu fidelment l'escassa introducció de temes com la diversitat familiar en el currículum ordinari. A més d'informar-nos sobre la situació actual i alertar-nos dels prejudicis existents en alguns sectors del professorat, els articles consultats també ofereixen línies de treball i materials didàctics diversos que el professorat pot fer servir per incloure la diversitat familiar en el dia a dia de l'aula. Conèixer l'entorn dels nostres alumnes és fonamental perquè l'educació dels infants és compartida (família-escola) des del moment que xiquetes i xiquets entren a formar part del sistema educatiu.

Com s'ha exposat en l'apartat de justificació, en l'escola es reuniran realitats familiars molt diverses i els pares demanaran als docents un tracte igualitari per a cadascuna de les opcions. Per això, la informació rebuda haurà de servir-nos per tractar les temàtiques socials de manera respectuosa: sols així l'ensenyament a l'estudiantat estarà exempt de posicionaments i llenguatge valoratiu. El paper del professorat, així com de la metodologia és fonamental a l'hora de tractar la diversitat familiar de manera intercultural i inclusiva.

Respecte de la metodologia, els docents hem d'incidir en que siga la més adequada per a les nostres pretensions. En aquest treball haguera sigut preferible parlar de diversitat

familiar en el moment en què es va encetar la unitat en Ciències Socials del pas del temps i no en les sessions de Club lector com es va fer. Com aconsella Pichardo (2013) la millor estratègia contra la discriminació envers la diversitat familiar passa per treballar el tema de manera transversal, per exemple, a partir dels arbres genealògics. De fet, haguera sigut una magnífica oportunitat, ja que, els alumnes de tercer van portar a l'aula fotografies per fer la seua genealogia.

Aquesta activitat que se sol simplificar molt i es redueix a que els companys vegen imatges nostres de quan érem menuts es podria plantejar com una recerca dels nostres avantpassats. Aquest enfocament possibilitaria a cada alumne ficar al seu arbre el que desitjara (fets, troballes, preguntes sense resposta, etc.) no únicament fotografies. Com afirma Medem (2015, p.34) “Sempre és, ha estat i serà important saber d'on venim i quina herència genètica i immaterial tenim” i eixe sentiment és el que hem d'aprofitar els docents per incloure la diversitat familiar en el dia a dia de l'escola. Per aconseguir ciutadans del futur respectuosos amb la pluralitat d'opcions és necessari la integració real de l'educació en valors al currículum ordinari de l'Educació. A més, la integració des dels primers cursos de la diversitat familiar seria una excel·lent estratègia per reduir els comportaments homòfobs en l'adolescència.

Per concloure, és necessari tornar a recalcar la responsabilitat que tenim els docents de visibilitzar les realitats socials presents al nostre entorn perquè és el pas previ i necessari a la normalització de les opcions personals. L'educació ha d'aconseguir que els estudiants, futurs ciutadans, fonamenten les pròpies relacions interpersonals en el respecte i aquest sols es pot aconseguir amb una formació integral.

8. BIBLIOGRAFIA

- Abad, J. S., Cháfer, M. J. P., Plaza, C. Á., González, H., Torralbo, M. I. J. R., Konvalinka, N., (...) y Moreno, R. (2013). Diversidad familiar: apuntes desde la antropología social.
- Domínguez, L. y Montalbán, F.M. (2014). “Estrategias discursivas de normalización en la producción audiovisual sobre la homoparentalidad”. *Arbor*, 190 (769): a166.doi:<http://dx.doi.org/10.3989/arbor.2014.769n5005>
- Elliot, J. (1993). *El cambio educativo desde la investigación-acción*. Ediciones Morata S.L. Madrid.
- González, M. M. (2009). Nuevas familias, nuevos retos para la investigación y la educación. *Cultura y Educación*, 21(4), 381-389.
- Iribarren, L. A. (2010). “Escuela inclusiva y diversidad de modelos familiares”. *Revista Iberoamericana de Educación*, 53(6), 2.

- Latorre, A. (2003) *La investigación-acción. Conocer y cambiar la práctica educativa*. Cap.2. Barcelona. Ed. Graó.
- Leonhardt, P. C., y Mateo, P. M. S. (2010). Educación y diversidad familiar: aproximación al caso de la monoparentalidad. *Educatio Siglo XXI*, 28(1).
- López, F., Díez, M., Morgado, B. y González, M. M. (2008). Educación infantil y diversidad familiar. *En-clave pedagógica*, 10.
- López, F. y Díez, M. (2009). Diversidad familiar en la escuela: guía de recursos didácticos. *Cultura y Educación*, 21(4), 453-465.
- Mendem, J. (2015) "Buscar les arrels. La importància de l'arbre genealògic". *Viure en família*, 61, 34-36.
- Morgado, B., Jiménez-Lagares, I. y González, M. M. (2009). Ideas del profesorado de primaria acerca de la diversidad familiar. *Cultura y educación*, 21(4), 441-451.
- Oltra, M.A. y Pardo, R.M. (2015) "Family and affective models in children's literature. An approach from de texts for early readers at Valencian schools" *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 178. (185-189).
- Pichardo, J.I. (2013) "Diversidad familiar, homoparentalidad y educación" *Cuadernos de Pedagogía*, 414, 41-44.
- Sales Ciges, A. y García López, R. (1997). *Programas de Educación Intercultural*. Bilbao: Desclée De Brouwer.
- Smietana, M (2010) "La sexualidad de los padres/las madres en la escuela de sus hijos/as". Trabajo presentado en el X Congreso Español de Sociología. Pamplona.
- Tofiño, I. (2006) "¿Un libro homófobo? ¡Que lo lea Rita! Criterios de valoración con referente pedagógico para los materiales LGTB destinados a menores". *Educación y Biblioteca*, 152, 83-88.

9. ANNEXOS.

Annex 1.

ENQUESTA INICIAL

1) Què és per a tu una família?

2) Com és la teua família?

3) Coneixes famílies diferents a la teua?

4) Quants tipus de família creus que hi ha?

5) En què es diferencien?

6) Com és la família de Blancaneus?

7) I la de la Ventafocs?

8) I la de Mowgli?

9) I la de Caputxeta?

10) I la de la Sirena?

11) I la de Rapuncel?

12) I la de Mulan?

13) I la de Brave?

14) I la de Pinotxo?

15) Creus que al llarg de la història de la humanitat el model de família ha canviat?

16) Penses que a la resta de països hi ha més o menys models familiars que al nostre?

17) Quins tipus de família coneixes? Explica com són.

18) Coneixes cap xiquet o xiqueta que tinga dos mares o dos pares? Què en penses?

19) I cap xiqueta o xiquet que tinga pares de diferents països? Què en penses?

20) I cap xiqueta o xiquet que tinga pares de diferents cultures? Què en penses?

Annex 2: Graella de participació per a cada sessió.

GRAELLA DE PARTICIPACIÓ SESSIÓ:							
ALUMNE/A	Relata de manera organitzada i detallada el que ha vist o llegit.	Nombre d'intervencions per clarificar el que relaten els companys.	Nombre de preguntes per esclarir dubtes.	Es riu o llença mirades als companys en sentir paraules com homosexual, gai/o lesbiana.	Mostra actituds de respecte envers el model familiar presentat.	Li costa acceptar que eixe model familiar existisca realment.	Mostra empatia envers les realitats familiars alienes.
JOSEP							
VEGA							
ALAN							
RAQUEL							
ROMAYSSAE							
JOAN E.							
IKER							
SARA							
RANIA							
JOAN M.							
DIEGO ÀNGEL							
LLORENÇ							
ÀLEX							
STEFANI							
CRISTIAN							
YAIZA							
AVRIL							
ESTELA							
MARC							
ALBA							

IMAGINA I RESPON.....

1) Com creus que variaria la teua vida si....

- Fores adoptat/a:

- Si els teus pares hagueren necessitat de tècniques assistides per tenir-te:

- Tingueres dues mares:

- Tingueres dos pares:

- Sols tingueres mare:

- Sols tingueres pare:

- Ta mare o ton pare es divorciaren i es tornaren a casar i tu hagueres de viure amb un pare o mare no biològics i germanastres.

- Ton pare i ta mare foren de països diferents:

- Visqueres amb els teus pares, els teus avis, els teus oncles i els teus cosins i fóreu una família de més de deu membres:

- 2) Descobreixes que la teua millor amiga és adoptada, quina seria la teua reacció?

- 3) Descobreixes que la teua millor amiga és fruit d'una inseminació artificial, en què canviaria la teua manera de tractar-la?

- 4) Arriba un nou alumne a la teua aula i us diu que té dues mares. Què pensaries?

- 5) Una tia teua decideix ser mare sola, adoptant o inseminant-se artificialment. Creus que el seu fill o filla tindria necessitat d'un pare? Per què?

- 6) Creus que seria diferent si qui decidira formar una família monoparental (un pare amb un o més fills) fóra un home en compte d'una dona? Per què?

- 7) Una parella homosexual masculina decideix adoptar un fill per constituir una família. Serà eixe xiquet o xiqueta diferent del que és adoptat per una família bisexual? Per què?
-
-

- 8) Digues un avantatge i un inconvenient de cada tipus de les famílies explicades:

	AVANTATGE	INCONVENIENT
Nuclear/Tradicional		
Transnacional		
Homoparental masculina		
Homoparental femenina		
Monoparental masculina		
Monoparental femenina		
Reconstituïda		
Per adopció		
Per inseminació		

Annex 4. Imatges de *Fotoparaula*

SESSIÓ 1: L'enquesta inicial

Aquesta primera sessió pretenia descobrir quin concepte tenia cadascun del alumnes respecte de la família i de la diversitat familiar. Responent per escrit a un qüestionari individual de 20 preguntes es podia obtenir informació de cada integrant del grup i a partir d'elles detectar semblances i diferències entre les respostes.

En aquesta ocasió, el paper del mestre era d'invisibilitat ja que era fonamental que no s'explicara cap pregunta ni concepte per tal de no influir en les respostes.

SESSIÓ 2: Famílies de conte.

La introducció dels continguts d'aquesta segona sessió són el producte de les respostes obtingudes en l'enquesta inicial. D'un total de 20 preguntes que contenia, 9 es referien a com eren les famílies dels protagonistes de contes clàssics com Blancaneus, Caputxeta o Pinotxo. Aquesta proposta va estar fonamentada en la pressuposició que coneixerien les històries, però no va ser així i per això es va elaborar una presentació ([*Algunes famílies de conte*](#)) per explicar breument amb qui compartien escena aquests personatges.

Sense entrar en terminologia específica, el que es pretenia en aquesta sessió era començar a introduir la diversitat familiar com una realitat existent des d'antic i a l'abast de tots els qui la volgueren admetre.

El paper del docent en aquest cas havia de guiar la sessió ja que era el sabedor de la composició de cada família i qui, ajudat de les imatges, llançava preguntes del tipus “coneixeu al vostre voltant alguna família com la de _____?” o “us havíeu adonat que el conte de Caputxeta no diu si tenia pare o no?” o “quina creus que era la relació entre Gepetto i Pinotxo? Treballades en gran grup s'afavoriria un intercanvi d'idees entre els participants. I si es detectaven alumnes que no participaven se'ls podia preguntar directament la seua opinió.

Al llarg de la sessió el docent emplenarà la graella de participació i anotarà a l'anecdolari el fets destacables. En acabar farà un breu recull de tot el que ha transcorregut al llarg de la sessió en el quadern de camp.

SESSIÓ 3: Presentació de *¡En família!*

La presentació de la diversitat familiar existent havia de fer-se d'una manera propera als alumnes i de tota la literatura consultada, el llibre de Maixener i Kuhl, s'ajustava perfectament al plantejament inicial: Un xiquet o xiqueta (no s'arriba a saber) va parlant de les famílies que coneix o que té a prop: eixams d'abelles, tribus de la Prehistòria i

famílies de companys i companyes de classe parlant de tots els models existents i fins i tot d'expressions relacionades amb el parentiu o comportaments que defineixen alguna de les famílies que coneix.

El protagonista, en parla majoritàriament a través imatges molt actuals i els personatges dels qui parla intervenen expressant els seus sentiments mitjançant bafarades.

En aquesta ocasió, el llibre havia de ser llegit entre tots els membres del grup; cadascú una família i per a que tots gaudiren de les imatges s'anirien mostrant.

Els darrers minuts de la sessió també es dedicarien a comentar en gran grup les impressions o sentiments despertats pel que s'acabava de llegir.

SESSIÓ 4: Descubrim *Familium XXI*

Per anar un pas més endavant en la visibilització familiar s'ha d'incorporar la terminologia específica i aquest llibre-joc ho fa d'una manera lúdica i completa. Prenent la idea de la unió de parelles, el llibre té dividida cada pàgina en dues parts, una corresponent a la imatge i la inferior amb la descripció de la família d'un xiquet o xiqueta. El repte és trobar la imatge que correspon amb el text ja que no es troben ordenades.

En aquesta ocasió, el grup d'alumnes pren tot el protagonisme. L'única tasca del docent és explicar les instruccions del joc. Per parelles, han de llegir un text i trobar la imatge que correspon, argumentant per a la resta de la classe la decisió que han pres en què es fonamenta. Emparellades les dotze imatges amb el corresponent text, a la fi del llibre trobarem una breu descripció del model familiar per començar a parlar-ne amb el vocabulari específic.

Per acabar, utilitzarem imatges de la xarxa que hauran de relacionar amb la nomenclatura apresada amb anterioritat. El fet d'anomenar aquesta activitat *Fotoparaula* és perquè també pretenem que expliquen breument, com ho fa el llibre de *Familiium XXI*, quines són les característiques de l model familiar que representa la imatge.

Al llarg de la sessió el docent emplenarà la graella de participació i anotarà a l'anecdota els fets destacables. En acabar farà un breu recull de tot el que ha transcorregut al llarg de la sessió en el quadern de camp.

SESSIÓ 5: *Te quiero, nina bonita, Nacida del corazón, Vivo en dos casas ¿y qué?* i *Tres con Tango*

Copiant la dinàmica de qualsevol sessió de Club de la lectura, es procedirà al repartiment dels 20 alumnes en quatre grups de 5. Seguidament, es procedirà al repartiment aleatori de 4 llibres:

- *Te quiero, nina bonita* de Rose Lewis. És la història basada en la pròpia experiència de l'autora que va decidir formar una família adoptant una xiqueta chinesa.
- *Nacido del corazón* de Berta Serrano. És la història d'una adopció feta per una parella heterosexual. Com en el cas anterior, també es tracta de l'experiència personal de l'autora que junt al seu marit van adoptar un xiquet d'origen peruà.
- *Vivo en dos casas ¿y qué?* de Miren Agur i Jokin Mitxelena. És un simpàtic llibre que conta la història d'una xiqueta que acaba de viure la separació dels seus pares. Reflecteix els seus sentiments així com les diferents etapes per les que passa fins a l'acceptació.
- *Amb en Tango en som tres* de Justin Richardson i Peter Parnell. És potser la història més tendra de formació d'una família homoparental. Els seus protagonistes pingüins del Central Parck de Nova York.

Després de la lectura en xicotet grup, serà l'hora d'explicar a la resta de grups la història familiar que narra el seu conte. En acabar les exposicions de cada àlbum/llibre els companys obriran un torn de paraula per preguntar dubtes o esclarir el que no han entès.

Al llarg de la sessió el docent emplenarà la graella de participació i anotarà a l'anecdolari els fets destacables. En acabar farà un breu recull de tot el que ha transcorregut al llarg de la sessió en el quadern de camp.

SESSIÓ 6: Audiovisual *Homo Baby Boom*

Per acabar l'exposició de la diversitat familiar era necessari mostrar la vida real del model familiar homoparental i l'audiovisual *Homo Baby Boom* s'ajustava perfectament. Al llarg de 28 minuts, hòmens i dones narren la seua història personal des de que van començar a ser parella fins que han aconseguit el reconeixement familiar. Amb imatges quotidianes del seu dia a dia i fragments d'entrevistes ens fan veure que en són més dels que pensem i que s'associen per tal de visibilitzar la seua realitat i també per fer-los veure als seus fills que hi ha més famílies com les d'ells. Parelles de dones que han necessitat de tècniques de reproducció assistida i altres que han adoptat, parelles d'hòmens que han adoptat quasi sempre a l'estranger. Històries de vida molt variades que han sorgit de l'estima entre persones.

En acabar, cada membre del grup haurà de fer un breu comentari sobre els sentiments que li han despertat les imatges vistes i paraules escoltades. Un alumne farà de moderador mentre el docent anota les reaccions de cadascú.

Al llarg de la sessió el docent emplenarà la graella de participació i anotarà a l'anecdolari els fets destacables. En acabar farà un breu recull de tot el que ha transcorregut al llarg de la sessió en el quadern de camp.

SESSIÓ 7: Imagina i respon

Per acabar les sessions pràctiques, el grup d'alumnes haurà d'emplenar un nou qüestionari individualment i per escrit. A diferència del primer, el que ací es demana a l'estudiantat és que faça l'esforç d'imaginar-se en el sí de cadascun dels models familiars vists en llibres, imatges i l'audiovisual.

Serà el llenguatge usat el que ens informará de la millora en l'actitud positiva envers la diversitat familiar: sentir-se igual en qualsevol model proposat que en la família actual o no donar-li importància al descobriment que un company hipotètic és adoptat o fill d'una parella lesbiana serà sinònim d'acceptar tota la pluralitat com a part del que és normal.

En aquesta sessió el docent tampoc podrà fer cap explicació ni esclariment de cap pregunta per no condicionar els i les alumnes.

Les referències bibliogràfiques del material utilitzat són:

- Maixener, A. i Kuhl, A. (2011) *¡En familia!* Barcelona. Takatuka
- Canyet, G. i Bellvehí, B. (2011) *Famílium XXI*. Girona. D'Aquari edicions.
- Serrano, B. (2014) *Nacido del corazón*. Madrid. Kókinos.
- Lewis, R. (2007) *Te quiero, niña bonita*. Barcelona. RBA Libros, S.A.
- Agur, M. i Mitxelena, J. (2009) *Vivo en dos casas ¿y qué?* Barcelona. Editores Asociados.
- Richardson, J. i Parnell, P. (2006) *Tres con Tango*. Barcelona. RBA Libros, S.A.
- Audiovisual *Homo Baby Boom* consultat en <https://www.youtube.com/watch?v=GXjzli9KdnM> el 19-5-2016.